

ARISTOTELSKÁ PŘÍRODNÍ FILOZOFIE NA STŘEDOVĚKÉ UNIVERZITĚ

Lucie Mazalová

V této studii chceme dnešnímu čtenáři Husových rekomendací přiblížit zákulisí používání aristotelských přírodněfilozofických výroků na středověké univerzitě. K tomuto záměru nás přivedly zejména tři narážky na teorii pohybu, které najdeme v úvodu rekomendace *Quere bonos mores*, neboť se zde objevují téměř z čista jasna a hlavně bez dalšího vysvětlení nebo využití. První z nich je připomínkou přednášky mistra Jeronýma o pohybu; druhá narážka stručně informuje o tom, že pohyb ustává po dosažení cíle; třetí se zmiňuje o existenci čtyř druhů násilného pohybu. Stručné a z širšího kontextu vytržené aristotelské výroky z přírodní filozofie však najdeme také v rekomendacích *Discens factus est sciens*, *Studit agere*, *Fulget virtute modestus* a *Proice omnia ista*.

Jak k těmto výrokům středověký intelektuál na univerzitě přišel a jakými různými způsoby je posléze mohl využít, to se pokusíme nastínit ve třech následujících krocích. V prvním kroku připomeneme, že si přírodní filozofie musela své pevné místo v evropském univerzitním kurikulu složitě vydobýt, a ukážeme, jaké postavení měla v kurikulu Karlovy univerzity a v jakých typech děl ji studenti a mistři (včetně Jana Husa) nejčastěji využívali. Ve druhém kroku přejdeme ke zmíněné rekomendaci *Quere bonos mores* a zaměříme se na aristotelskou teorii pohybu. K jejímu vysvětlení použijeme jako pomocné prameny komentář Aristotelovy *Fyziky*, který vznikl v Praze v polovině 15. století, a také tzv. *Krakovské kvestie*, které představovaly základní pramen pro studium přírodní filozofie na krakovské univerzitě přibližně ve stejném období. Teorie pohybu však měla ve středověku velmi široký dosah, a tak se pokusíme na příkladu rukopisů uchovávajících Husovy rekomendace ukázat, jaká další dílčí témata texty o pohybu rozvíjely. Ve třetím kroku stručně představíme zbývající výroky z přírodní filozofie v Husových rekomendacích a nastíníme, v jaké míře Hus využívá Aristotelovy a Pseudo-Aristotelovy přírodní spisy i ve svých dalších dílech.

Aristotelova přírodní filozofie jako součást univerzitního kurikula

Aristotelská filozofie tvořila podstatnou složku výuky na středověkých univerzitách. Její dělení na logiku, přírodní filozofii a morální filozofii navíc poskytl i praktický systém, jak tematicky organizovat vyučované předměty s tím, že formálně univerzity pokračovaly v organizaci studia podle tzv. sedmi svobodných umění.¹ Na univerzitě měla však od počátku své pevné místo pouze aristotelská logika, protože ta jediná nevytvářela třetí plochy s křesťanským dogmatem. Díky ní se měli studenti naučit logicky myslet a argumentovat, a to i pokud jde o otázky víry. Bez ohledu na řadu výrazných obsahových diskrepancí mezi křesťanským dogmatem a pohanskou Aristotelovou filozofií tak mohla výuka na artistické fakultě na tomto principu dobře fungovat i jako předstupeň teologického vzdělání. Velkou měrou se o to zasloužila tzv. scholastická metoda, jejíž pomocí se vyvozovalo závěrečné stanovisko k určitému problému až poté, co se nejprve uvedly argumenty podporující, a naopak vyvracející navrhované řešení problému, tedy argumenty pro a proti (ve scholastické latinské terminologii „sic et non“ nebo „pro et contra“).

Další dvě velké složky aristotelské filozofie si musely své místo na univerzitách postupně vydobýt. Zejména tzv. *philosophia naturalis* nebo také *scientia naturalis* (přírodní filozofie, přírodní věda) nebyla v době vzniku první univerzity v Paříži (papežem uznané roku 1215) oficiálně přijata a její postavení se během rozvoje univerzit měnilo. Řadily se k ní obvykle spisy *Fyzika* (*Physica*), *O nebi* (*De caelo*), *O vzniku a zániku* (*De generatione et corruptione*), *O duši* (*De anima*), *Meteorologie* (*Meteorologica*) a tzv. malé přírodovědné spisy (*parva naturalia*).²

První velký oficiální zákaz studia aristotelské přírodní filozofie přišel již v roce 1210, kdy koncil církevní provincie Sens zakázal pod hrozbou exkomunikace číst na veřejnosti i v soukromí Aristotelovy přírodovědné spisy, tzv. *libri naturales*, a komentáře k nim.³ Fakticky však koncil mířil zejména proti panteistickému učení pařížských mistrů svobodných umění Amalricha z Bène a Davida z Dinantu,⁴ jak je zřejmé z koncilního výnosu:⁵

1 Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 244.

2 Edward Grant, *Planets, Stars and Orbs*, Cambridge 1996, s. 21. Mezi tzv. malé přírodovědné spisy patří *O smyslu a smyslových věcech*, *O paměti a vzpomínání*, *O spánku a bdění*, *O snech*, *O věštění ve spánku*, *O délce a krátkosti života*, *O mládí a stáří*, *O životě a smrti*, *O dýchání* (*De sensu et sensibilibus*, *De memoria et reminiscencia*, *De somno et vigilia*, *De insomniis*, *De divinatione per somnum*, *De longitudine et brevitate vitae*, *De iuventute et senectute*, *De vita et morte*, *De respirazione*).

3 Alain De Libera, *Středověká filosofie. Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*, Praha 2001, s. 362.

4 Monika Asztalos, „Die theologische Fakultät,“ in: *Geschichte der Universität in Europa, I – Mittelalter*, ed. W. Rüegg, München 1993, s. 368.

5 *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, ed. H. Omfle, O. P., Parisii 1889, č. 11, s. 70 (v citacích z tohoto pramene upravujeme interpunkci a velikost písmen): „Corpus magistri Amaurici extrahatur a cimeterio et projiciatur in terram non benedictam et idem excommunicetur per omnes ecclesias

„Tělo mistra Amalricha nechť je vyzdvíženo ze hřbitova a hozeno do neposvěcené země a nechť je Amalrich exkomunikován napříč všemi kostely celé provincie... *Quaternuli*⁶ mistra Davida z Dinantu nechť jsou přineseny přede dnem Narození Páně pařížskému biskupu a spáleny a nechť se ani Aristotelovy knihy o přírodní filozofii ani jejich komentáře nečtou v Paříži veřejně ani v soukromí – to zakazujeme pod trestem exkomunikace. U koho budou ode dne Narození Páně nalezeny *Quaternuli* mistra Davida, ten bude považován za heretika. O teologických knihách sepsaných v lidovém jazyce nařizujeme, že mají být předány diecézním biskupům, stejně i *Věřím v Boha [Vyznání víry]* a *Otčenáš* v lidovém jazyce kromě životů svatých, a to po svátku Očišťování Panny Marie, protože u koho budou nalezeny, ten bude považován za heretika.“⁷

Amalrich přitom vycházel z myšlenek Jana Scota Eriugeny (9. století), a ani dnes není jisté, zda vůbec Aristotelovy přírodní spisy znal. Materialistický panteismus Davida z Dinantu však byl inspirován jak Amalrichovým učením, tak i přímo Aristotelovou přírodní filozofií.⁸

Při zveřejnění statutu pařížské univerzity v roce 1215 vydal další zákaz těchto spisů papežský vyslanec Robert z Courçonu, který měl za úkol přeorganizovat pařížská studia. Tentokrát mezi zakázanými knihami kromě *libri naturales* výslovně figurovala i metafyzika: „Nechť se nečtou Aristotelovy knihy o metafyzice a přírodní filozofii ani sumy o nich vytvořené nebo sestavené z učení mistra Davida z Dinantu nebo heretika Amalricha nebo Mauritia Hispana.“⁹

Zmíněné zákazy však měly spíše lokální platnost. Překládání Aristotelových děl do latiny pokračovalo¹⁰ a citáty ze zakázaných spisů o přírodní filozofii lze najít v této době např. v díle tak významného francouzského teologa, jakým byl Guillelmus z Auxerre (*Summa aurea*, 1210–1215).¹¹ Zákazy naopak podpořily konkurenční boj univerzit. To, co se nesmělo číst a komentovat na univerzitě v Paříži, se mohlo

tocius provincie... *Quaternuli* magistri David de Dinant infra Natale episcopo Parisiensi afferantur et comburantur, nec libri Aristotelis de naturali philosophia nec commenta legantur Parisius publice vel secreto, et hoc sub penae excommunicationis inhibemus. Apud quem inveniuntur *Quaternuli* magistri David a Natali Domini in antea pro heretico habebitur. De libris theologicis scriptis in Romano precipimus, quod episcopis diocesanis tradantur et Credo in Deum et Pater noster in Romano preter vitas sanctorum, et hoc infra Purificationem, quia apud quem inveniuntur pro heretico habebitur.“

6 *Quaternuli* je název Davidova odsouzeného spisu, tento název doslova znamená „Knížečky složené ze čtyř listů“.

7 Latinské úryvky přel. L. Mazalová.

8 Richard Heinzmann, *Středověká filosofie*, Olomouc 2000, s. 164.

9 *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, č. 20, s. 79: „Non legantur libri Aristotelis de methafisica et de naturali philosophia nec summe de eisdem aut de doctrina magistri David de Dinant aut Amalrici heretici aut Mauricii Hispani.“

10 Bernard G. Dod, „Aristoteles Latinus,“ in: *The Cambridge history of later medieval philosophy*, ed. N. Kretzmann – A. Kenny – J. Pinborg – E. Stump, Cambridge 1982, s. 48.

11 Tamtéž, s. 72.

číst a komentovat na univerzitě v Toulouse (založena 1229).¹² Toulouská univerzita dokonce v duchu univerzitní svobody otevřeně lákala učence a studenty, aby přešli z Paříže do Toulouse a zákazům unikli:

„Snažili jsme se... v Kristu položit v Toulouse trvalý základ studia filozofie, aby na něm společně s námi stavěli ostatní, kteří mají dobrou vůli ozářenou jasnými paprsky Ducha svatého... Kromě toho abyste nenosili motyky na jalová a neobdělaná pole, mistři, kteří v Toulouse přednášejí, pro vás odstranili bodláky buranské omezenosti a trny tvrdošijné jalousi i ostatní překážky. Neboť zde teologové vzdělávají žáky na katedrách a lid na ulicích, logikové detailně poučili o svobodných uměních ty, kteří začínají s Aristotelem, gramatikové dávají do pořádku koktavé jazyky, hudebníci lichotí nástrojem sladkého hlasu lidským uším, znalci kanonického práva velebí Justiniána a hned vedle lékaři přednášejí Galéna. Přírodní knihy, které byly v Paříži zakázány, mohou v Toulouse poslouchat ti, kteří chtějí do morku kostí prozkoumat lůno přírody. Co vám tedy bude chybět? Akademická svoboda? Nikoli, protože až se zbavíte veškerých otěží, budete se radovat ze skutečné svobody. Nebo se snad bojíte zloby zuřícího lidu nebo tyranidy nespravedlivého vládce? Nebojte se, protože štědrost toulouského hraběte poskytne dostatečnou finanční jistotu jak nám, tak i našim pomocníkům, kteří do Toulouse přicházejí nebo se tam vrací.“¹³

V roce 1231 papež potvrdil platnost původního senského zákazu z roku 1210 i pro Paříž, a to až do té doby, než budou přírodní knihy „prozkoumány a očištěny od jakéhokoli podezření z bludu“.¹⁴ Prakticky však docházelo během třicátých let 13. století k uvolnění zákazů (např. v Oxfordu Robert Grosseteste pravděpodobně už ve 30. letech komentoval Aristotelovu *Fyziku*)¹⁵ a během 40. let se Aristotelova

12 De Libera, *Středověká filosofie*, s. 362–363.

13 *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, č. 72, s. 129–131: „Nos... conati sumus in Christo Tholose studii philosophici fundamentum durabile collocare, super quod edificent nobiscum ceteri, quorum bona voluntas sit ad hoc Spiritus Sancti luminosis radiis illustrata... Preterea ne ligones ad steriles et incultos deferatis agros, vobis magistri Tholose legentes tribulos plebee ruditatis et spinas aspere sterilitatis ceteraque removerunt obstacula. Hic enim theologi discipulos in pulpitis et populos in compitis informant, logici liberalibus in artibus tyrones Aristotelis eruderant, grammatici balbutientium linguas in analogiam effigiant, organiste populares aures melliti gutturi organo demulcent, decretiste Justinianum extollunt et a latere medicum predicant Galienum. Libros naturales, qui fuerant Parisius prohibiti, poterunt illic audire qui volunt nature sinum medullitus perscrutari. Quid deerit vobis igitur? Libertas scolastica? Nequaquam, quia nullius habentis dediti propria gaudebitis libertate. An timetis malitiam populi sevientis vel tyrannidem principis injuriosi? Ne timeatis, quia comitis Tholosani liberalitas nobis sufficientem fecit securitatem et de salario nostro et de servientibus nostris Tholosam venientibus et redeuntibus.“

14 *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, č. 78, s. 138: „examinati fuerint et ab omni errorum suspitione purgati“.

15 Dod, „Aristoteles Latinus,“ s. 71

přírodní filozofie stala běžnou složkou univerzitních osnov.¹⁶ Papež Innocenc IV. sice ještě v roce 1245 rozšířil zákaz *libri naturales* i na Toulouse, ale fakticky neexistovala fungující komise, která by možnou závadnost Aristotelových knih zkoumala. V roce 1255 artistická fakulta pařížské univerzity oficiálně zařadila do svého celofakultního programu souhrnné Aristotelovo dílo navzdory papežskému zákazu,¹⁷ takže jeho jádro od této chvíle tvořila logika (*logica*) společně s knihami o přírodní filozofii (*libri naturales*).¹⁸ V Oxfordu k tomu došlo pravděpodobně už ve 30. letech.¹⁹ Boj proti bludným Aristotelovým výrokům se v Paříži přesunul přímo na univerzitní půdu. Jedním ze základních počínů bylo v tomto ohledu vystoupení Jana z Fidanzy, řečeného Bonaventura, který předložil ve spise *Collationes de Decem praeceptis (O Desateru)* kritiku tří filozofických bludů, kterých je potřeba se v rámci věd vysříhat a jejichž definice později sloužila jako odrazový můstek pro kritiku aristotelské filozofie.²⁰

Nové univerzitní kurikulum upřednostňovalo mezi přírodními knihami hlavně *Fyziku* a spis *O duši*, protože tyto spisy poskytovaly nejrozsáhlejší poučení o metodologii a prolínaly se tak s mnoha jinými díly.²¹ Všechny Aristotelovy knihy o přírodní filozofii byly univerzitními studenty i učiteli komentovány, ale jednotlivé univerzity razily odlišný způsob filozofické interpretace. Evropě udávaly rozdílný směr dvě univerzity – pařížská a oxfordská.²² Na pražské artistické fakultě, která se inspirovala pařížským vzorem, se již se žádnými zákazy aristotelské přírodní filozofie nesetkáváme. Podle počtu předepsaných studijních knih zde přírodní filozofie hrála dokonce prim.²³ Během bakalářského studia museli studenti navštěvovat přednášky o Aristotelově *Fyzice* a spisu *O duši* a během magisterského studia poslouchat výklady Aristotelova spisu *O nebi* a tzv. malých přírodovědných spisů.²⁴ Po absolvování přednášek studenti prokazovali schopnost interpretovat témata těchto spisů i v rámci závěrečné zkoušky. Studijní plány jednotlivých univerzit se ve 14. století odlišovaly jen drobnými detaily. V rámci studia přírodní filozofie se lišilo pořadí studia *Fyziky* – ačkoli byl pařížský systém vzorem tomu pražskému, v Paříži se studovala *Fyzika* až před dosažením licenciátu, který umožňoval absol-

16 Steven J. Williams, „Aristotle in the Medieval Classroom,“ in: *The Classics in the Medieval and Renaissance Classroom*, Turnhout 2013, s. 230–231.

17 De Libera, *Středověká filozofie*, s. 370.

18 Grant, *Planets*, s. 20; výčet zařazených knih: *Chartularium Universitatis Parisiensis I*, č. 246, s. 278.

19 Dod, „Aristoteles Latinus,“ s. 73.

20 De Libera, *Středověká filozofie*, s. 363.

21 James A. Weisheipl, „The interpretation of Aristotle’s Physics and the science of motion,“ in: *The Cambridge history of later medieval philosophy*, Cambridge 1982, s. 522.

22 De Libera, *Středověká filozofie*, s. 368.

23 Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 249–250.

24 Tamtéž, s. 249–250.

ventům učit na univerzitě. Pražským schématem studia přírodní filozofie se potom řídilo vysoké učení v Erfurtu, Vídni²⁵ nebo Krakově.²⁶

Nejčastější formou univerzitního studia aristotelské přírodní filozofie bylo vypracovávání tzv. kvestie (*quaestio*), méně často se objevovaly jednoduché komentáře k vybraným pasážím Aristotelova či Pseudo-Aristotelova textu. Kvestie, česky doslova „otázka“, stavěla na uplatnění scholastické metody, tedy postupným uvádění argumentů pro a proti²⁷ a až následném vyvození definitivní odpovědi na položenou otázku. V latinských textech ji poznáme podle úvodního výrazu naznačujícího otázku – „utrum“ (zda). Kvestii tedy není radno číst jen namátkou bez širšího kontextu, neboť řada zde vyřčených výroků může fungovat jen jako cvičný protiargument a nemusí korespondovat s finální odpovědí na zadanou otázku. Témata z přírodní filozofie najdeme hojně zastoupena i v tzv. kvodlibetních disputacích (*disputationes de quolibet*), které významnou měrou tematicky profilovaly i další tvorbu univerzitních mistrů a obsah veřejné diskuze.²⁸ Aristotelovy nebo aristotelské výroky byly často také zdrojem tzv. probleumat, speciálních podotázek kvodlibetů.²⁹ Začlenění přírodní filozofie do celouniverzitních studií a různých kontextů nakonec potvrzuje uplatnění aristotelských výroků z přírodní filozofie při výkladu hlavní teologické učebnice středověku – *Čtyř knih Sentencí* (*Sententiarum libri quattuor*) Petra Lombardského, a to zejména výroků o optice nebo pohybu nebeských planet.

O tom, jakým způsobem Jan Hus sám ještě jako kandidát bakalaureátu nebo později magisteria o Aristotelově přírodní filozofii smýšlel, záznamy nemáme. Předpokládá se, že spis *O duši a O vzniku a zániku* komentoval tím nejjednodušším způsobem, ve formě meziřádkových nebo marginálních glos. Komentář *Fyziky* snad mohl být i obsírnější.³⁰ Hus byl spíše veden situací než vlastním zájmem, o čemž svědčí výrazně častější zařazení separátních výroků z přírodní filozofie do jeho kvestií a do komentáře k Lombardovým *Sentencím* než do jeho ostatních děl. K těmto Husovým dílům se ještě blíže vrátíme v závěrečné kapitole naší studie. Také krátké zmínky o Aristotelově přírodní filozofii v rekomendacích jsou jedním z typických dokladů toho, jak účelově Hus s výroky o přírodní filozofii zacházel.

25 Tamtéž, s. 245.

26 André Goddu, *Copernicus and the Aristotelian Tradition. Education, Reading, and Philosophy in Copernicus's Path to Heliocentrism*, Leiden – Boston 2010, s. 14–15.

27 Srov. Jiří Kejř, „Husovy kvestie,“ in: *Z počátků české reformace*, Brno 2006, s. 195.

28 Zdeněk Uhlíř, *Jan Hus. Problém přijmout svobodu*, Praha 2015 s. 29; srov. Kejř, *Kvodlibetní disputace*.

29 Pieter De Leemans – Michèle Goyens, „Introduction,“ in: *Aristotle's Problemata in different times and tongues*, Leuven 2006, s. IX. Nedávno se ukázalo, že vedle doposud známých probleumat, jejichž cílem bylo publikum pobavit (jak ukázal např. Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 334), se dochovala řada probleumat, která tuto funkci postrádají (Zuzana Lukšová, „Quodlibetal Problemata in the Arts Quodlibets at the University of Prague c. 1400–1417: A Catalogue with an Analysis,“ plánované vydání v *Bulletin de Philosophie Médiévale*.).

30 Pavel Soukup, *Jan Hus*, Praha 2015, s. 78.

Takové výroky zde sloužily jako připomínka toho, co se měl žák ve školních lavicích naučit, a jako přehledka toho, jak naučené výroky a formulace zužitkovat v praxi. Účel vymezil i škálu dalších citovaných autorit, neboť Husův citační arzenál v rekomendacích nepřekračoval hranice studia artistické fakulty. Ačkoli se Husovy rekomendace datem svého vzniku táhnou až do roku 1410, kdy už měl řadu let ve zvyku intenzivně citovat autority teologické, zejména Petra Lombardského nebo Bernarda z Clairvaux, v rekomendacích se tomuto svému zvyku zcela vyhnul.

Rekomendace *Quere bonos mores* a středověká aristotelská nauka o pohybu

Nejvýrazněji se přírodní filozofie uplatňuje v rekomendaci *Quere bonos mores*. Hus ji otevírá narážkou na váženého mistra Jeronýma, jehož přednáška o pohybu nejspíše rekomendaci předcházela. Formálně navazuje na Jeronýmem vyřčenou myšlenku, že „pohyb ustane, jakmile dospěje k cíli“ („habito fine cessat motus“). Odkud přesně tento výrok Jeroným nebo Hus čerpali, to s určitostí nelze říct. Stejný výrok však najdeme i v kvestiích Williama Ockhama, konkrétně ve čtvrté kvestii souboru *Quaestiones variae*, která vysvětluje roli tzv. účelové příčiny (*causa finalis*),³¹ o níž Aristoteles pojednal ve druhé knize *Fyziky*. Ockham zde Aristotela jen parafrázuje a zmíněným výrokem chce podle svých vlastních slov vyjádřit Aristotelův názor popsany v sedmé kapitole jeho první knihy spisu *O vzniku a zániku* (*De generatione et corruptione*).³²

Hus využívá výroky z Aristotelovy *Fyziky* na úplně odlišné úrovni než středověcí komentátoři přírodněfilozofických spisů, jejichž výklad, vedený osou Aristotelových děl, je podrobný a systematický. V rekomendaci *Quere bonos mores* se jen stručně zmiňuje o dělení tzv. násilného pohybu (*motus violentus*)³³ na vláčení, smýkání, narážení a víření (*tractio, vectio, impulsio* a *vertigo*). Tuto definici pohybu najdeme v latinském překladu sedmé knihy Aristotelovy *Fyziky*.³⁴ Hus tedy využívá v této době již tradiční latinskou terminologii, kterou zavedli překladatelé Jakub z Benátek (Iacobus Veneticus, 12. století) a Vilém z Moerbeke (Guillelmus de Morbeka, 13. století). Dále tuto problematiku nerozvádí a téma rekomendace směřuje úplně jiným, morálněfilozofickým směrem, když se zde spíše po vzoru Tomáše Akvinského

31 „Utrum ex hoc quod aliquid moveat ut finis sequatur ipsum habere aliquid esse reale extra animam.“

32 *Guillelmi de Ockham Quaestiones variae*, ed. G. J. Etzkorn – F. E. Kelley – J. C. Wey, St. Bonaventure N.Y. 1984, IV, s. 100, 106.

33 Srov. Aristoteles, *Physica* IV, 8 (Bekker 215a). Všechny následující Aristotelovy a Pseudo-Aristotelovy texty přejímáme z Aristoteles Latinus Database – online, Turnhout, 2009–. Dostupné z: <https://classics.phil.muni.cz/knihovny-a-databaze-uks/litterae-ante-portas>.

34 Aristoteles, *Physica* VII, 2 (Bekker 243a).

ho ptá, jak dosáhnout nejvyššího dobra (*bonum optimum*) a přitom mít na paměti váhu svobodné volby (*liberum arbitrium*) mezi dobrem a zlem.

Detailnější výklad o pohybu nám neposkytne ani zmíněná přednáška mistra Jeronýma, protože se nedochovala. Dokonce není ani jasné, o kterého Jeronýma se jedná, přičemž vysvětlení této situace vyžaduje krátké odbočení od našich úvah o teorii pohybu. Nelze vyloučit možnost, že šlo o Jeronýma Pražského,³⁵ který měl asi nejlepší odborné předpoklady k proslovení takové přednášky ze všech možných Jeronýmů působících koncem 14. a začátkem 15. století na Karlově univerzitě.³⁶ Potom by však bylo nutné změnit dataci Husovy rekomendace *Quere bonos mores* (ta je prozatím stanovena na rok 1401). Jeroným Pražský se totiž sice nejspíše v Praze v roce 1401 pohyboval,³⁷ ale magistrem se stal až v roce 1405 v Paříži a na pražské univerzitě byl přijat jako magistr až v roce 1407.³⁸ Ještě méně pravděpodobné je, že oním Jeronýmem byl Jan Jeroným Silvanus. Jan Jeroným se stal magistrem v roce 1392, ale v roce 1393 odešel z Prahy do Polska, aniž by se kdy do vlasti vrátil.³⁹ Navíc řádové jméno Hieronymus začal používat pravděpodobně až v Itálii, kde jej přijal při svém vstupu do kláštera v Camaldoli.⁴⁰ Děkanská kniha⁴¹ uvádí ještě jednoho Jeronýma – Jeronýma Seydemberga z Vratislavi, který se stal mistrem svobodných umění v roce 1390.⁴² František Šmahel však s ohledem na jeho následný přechod do Itálie považuje za nepravděpodobné, že by šlo v Husově rekomendaci právě o něj. Šmahel kromě těchto tří zmíněných uvažuje ještě o čtvrté možnosti, totiž že by se mohlo jednat o Jeronýma z Vojkovic. Také v tomto případě by však musela Husova rekomendace proběhnout v jiném roce, a to v roce 1412, kdy promovalo několik Mikulášů.⁴³

Vrátíme-li se zpět k otázce, co si středověký intelektuál představoval pod násilným pohybem a jeho čtyřmi typy, odpověď najdeme částečně u Aristotela, částečně u jeho středověkých interpretů. Aristoteles dělil pohyb na přirozený a násilný. Přirozený pohyb směřuje ke středu země a týká se neživých součástí světa. Násilný pohyb se týká toho, co obsahuje duši a co je uváděno v pohyb právě touto duší.

35 Přednáška „de motu“ stále zůstává v repertoáru možných, ale nedochovaných Jeronýmových děl – Šmahel, *Život a dílo Jeronýma Pražského*, s. 320–321.

36 Jeroným hojně citoval Aristotelovu *Fyziku* nebo spis *De anima* (podle indexu citací v jeho díle vytvořeného F. Šmahelem, tamtéž, s. 214). K Jeronýmově filozofii podrobně také Ota Pavlíček, „Jeroným Pražský jako čistý filozof?“ in: *Jeroným Pražský. Středověký intelektuál, mučedník české reformace a hrdina národní tradice*, ed. O. Pavlíček, Praha 2018, s. 11–34.

37 Šmahel, *Jeroným Pražský*, s. 60

38 Tříška, *Životopisný slovník*, s. 192–193.

39 Jan Stejskal, „Alter Hieronymus,“ in: *Jeroným Pražský. Středověký intelektuál*, s. 87.

40 Jan Stejskal, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, Praha 2003, s. 39.

41 *Liber decanorum Facultatis philosophicae I*, s. 282.

42 Tříška, *Životopisný slovník*, s. 194.

43 Šmahel, *Jeroným Pražský*, s. 321.

Projevuje se i na úrovni planetárního či nebeského pohybu, kde je takovým hybatelem nebeská inteligence.⁴⁴ Výklad středověkých komentátorů o jednotlivých typech násilného pohybu potom v ucelené podobě najdeme v komentářích sedmé knihy Aristotelovy *Fyziky*. Konkrétním příkladem je kvestie, která komentuje Aristotelovu *Fyziku* podle vzoru Buridanových kvestií a kterou zapsal pravděpodobně bakalář Alexandr z Třebové zhruba v polovině 15. století.⁴⁵ Najdeme ji v rukopisu Národní knihovny III H 8 v tomto znění: „Zda je vše, co se hýbe, pohybováno něčím jiným.“⁴⁶ Komentátor v ní rozlišuje pohyb způsobený vnější příčinou (*ab alio*) a pohyb vznikající bez vnější příčiny, sám od sebe (*a se*):⁴⁷

„To, co je pohybováno něčím jiným z vnějšku, se pohybuje čtverým způsobem, totiž nárazem, vláčením, smýkáním a vířením. Nárazem se to děje dvojím způsobem, totiž nárazem a vytlačáním. Když něco vytváří pohyb nárazem, samo se to nárazem připojuje k tomu, co je uváděno v pohyb, jako když jeden proud vody před sebou žene jiný; když něco vytváří pohyb vytlačováním, vzdaluje se to od pohybovaného, tj. ohraničuje se to, tak jako kamenomet [odhazuje] svoji střelu. Vláčením se to děje dvojím způsobem, totiž k sobě a ke druhému. K sobě jako když jeden k sobě táhne druhého rukou, ale když je vlečen směrem ke druhému, to je potom ten druhý typ vláčení. Smýkáním se to děje dvojím způsobem, totiž nárazem, jako když pohybující před sebou žene vůz, za druhé vláčením, jako když táhne vůz za sebou. Za čtvrté se to děje vířením, jako když vůz jezdí dokola; pohyb víření se potom skládá z nárazu a vláčení, jako když se pohybuje kolo a jedna část táhne druhou, a naopak ta jiná pohání další. Přejděme k otázce: je vše, co se pohybuje v kruhu a měřitelně, pohybováno z místa na místo něčím jiným? Odpověď na otázku: vše, co se pohybuje, se pohybuje buď přirozeným pohybem, a tak je uváděno do pohybu vlastním vnitřním principem, který se odlišuje od celku [pohybujícího se

44 Edward Grant, *Physical Science in the Middle Ages*, Cambridge 1977, s. 37–39

45 Jerzy B. Korolec, *Repertorium commentariorum mediæ ævi in Aristotelem Latinorum quæ in Bibliotheca olim Universitatis Pragensis nunc Státní Knihovna ČSR vocata asservantur*, Wrocław – Warszawa, 1977, s. 22

46 „Utrum omne, quod movetur, movetur ab alio.“

47 Přepis rukopisu III H 8, f. 60r: „Ab alio autem extra se mobile movetur quadrupliciter, scilicet pulsione, traccione, veccione et vertigine [emend. vergigine]. Pulsione dupliciter, scilicet pulsione et expulsione. Pulsione quando movens est adiunctum moto pellendo ipsum, ut si una aqua ante se pellit aliam; expulsione quando movens deficit, id est terminatur, a moto, sicut balista suam sagittam. Traccione dupliciter, scilicet ad se et ad alterum; ad se ut quando unus trahit manu alterum ad se, sed quando trahitur ad alterum, dicitur traccio secunda. Veccione dupliciter, scilicet per pulsum, ut si movens ante se currum pellit, secundo per traccionem, ut si currum post se trahit. Quarto [emend. Tercio] vertigine, ut si vehiculum circumvehit; motus autem vertiginis conponitur ex pulsu et tractu, ut quando rota movetur, tunc una pars trahit aliam et econverso alia propellit reliquam. Ad questionem respondetur: quod omne, quod movetur circumscripcione et commensurative, de loco ad locum movetur ab alio. Responso questionis: quia omne, quod movetur, vel movetur motu naturali et sic movetur a suo principio intrinseco, quod est aliud a toto, vel movetur motu violento, sic movetur a principio extrinseco et non potest idem divisibile quantitative secundum se totum movere se totum, sicut dicit Egidius Romanus...“

tělesa]; nebo se [těleso] pohybuje pohybem násilným, tak je uváděno do pohybu vnějším principem a takové [těleso], které je kvantitativně dělitelné, nemůže jakožto celek pohnout samo sebou jakožto celkem, jak říká Aegidius Romanus...“

Několik významných komentátorů Aristotelovy *Fyziky* přešlo na počátku 15. století z pražského vysokého učení na univerzitu v Krakově a své komentáře si vzali s sebou. Jednalo se např. o Jana Isnera,⁴⁸ Ondřeje Węzyka⁴⁹ nebo Ondřeje z Kokořína.⁵⁰ Bylo to ještě předtím, než vznikl tamní nejvýznamnější komentář 15. století k Aristotelovi, tzv. *Krakovské kvestie* (*Quaestiones Cracovienses*),⁵¹ které se opíraly o řadu středověkých autorit, např. Alberta Velikého nebo Tomáše Akvinského, a ovlivnily i slavného Mikuláše Koperníka. Vzhledem k takovému spojení s Prahou tedy není od věci použít tyto kvestie jako druhý pomocný pramen, který nám díky systematickému výkladu Aristotelovy teorie pohybu umožní získat lepší představu i o ostatních typech pohybu. Podle kvestie,⁵² která komentuje stejné místo Aristotelovy *Fyziky* jako výše uvedená pražská kvestie (*Fyzika* VII, 2), je násilný pohyb (*motus violentus*) spolu s přirozeným pohybem (*motus naturalis*) podskupinou tzv. místního pohybu (*motus localis*). Kromě místního pohybu existují ještě dva typy pohybu – změna (*alteracio*) a pohyb ve vztahu k množství (*motus ad quantitatem*). Konkrétní druhy násilného pohybu potom *Krakovské kvestie* definují takto: smýkání (*vectio*) je způsobeno jiným pohybem, nahodile (*per accidens*). Vlácení (*tractio*), narážení (*pulsio*) a víření (*vertigo*) vznikají samy od sebe (*per se*). Dále se rozlišuje pohyb složený (*compositus*) a jednoduchý (*simplex*). Složeným pohybem je víření (*vertigo*), které se skládá ze dvou jiných pohybů – z nárazu a vlečení (*ex pulsu et ex tractu*). Jednoduchým pohybem je vlácení (*tractio*), které směřuje zvnějšku samo k sobě. Narážení (*pulsio*) je oproti tomu jednoduchým pohybem, který směřuje od sebe.⁵³

Nauka o pohybu (*de motu*) byla středověkými intelektuály interpretována s velkou oblibou, takže tyto dvě kvestie jsou pouze drobnou ukázkou komentářové tvorby, v níž můžeme hledat vysvětlení teorie pohybu. Jen na Karlově univerzitě se k Aristotelově

48 Paul W. Knoll, *A Pearl of powerful learning: The university of Cracow in the fifteenth century*, Leiden 2016, s. 347.

49 Komentář Ondřeje, přezdívaného Serpens (Had), k Aristotelově *Fyzice* je dochován v Jagellonské knihovně v Krakově v rukopise datovaném do let 1403–1407 se signaturou BJ 688 III s názvem *Disputationes „Physicorum“ dictae Magistri Serpentis „exercitum“*.

50 Knoll, *A Pearl*, s. 347–348.

51 Goddu, *Copernicus*, s. 110, pozn. 51: (citace z *Quaestiones Cracovienses*): „Motus autem violentus dividitur in quattuor species, quae sunt pulsio, tractio, vectio et vertigo.“

52 *Quaestiones Cracovienses super octo libros Physicorum Aristotelis*. Studia mediewistyczne 10, ed. R. Palacz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, quaestio 122, s. 215.

53 Tamtéž, s. 110, pozn. 51.

Fyzice zachovalo 43 komentářů.⁵⁴ Také je třeba upozornit na to, že tyto ukázky prezentují pouze jeden tematický okruh, v němž hrála teorie pohybu důležitou roli. Snad nejvýznamněji se v rámci rozvoje evropské vědy uplatnila v 15. století díky astronomii (jedné ze čtyř disciplín kvadrivia), protože právě astronomové se tradičně opírali o Aristotelovu *Fyziku* v kombinaci s jeho spisem *O nebi* (*De caelo*), který vysvětloval pohyb sféricky uspořádaného kosmu.⁵⁵ Aby však nevznikl dojem, že aristotelská filozofie byla pro přírodní vědy dostačujícím pramenem, doplňme, že v dobovém astronomickém univerzitním kurikulu bychom našli i vyloženě přírodovědné spisy – *Sféru* (*Sphaera*) anglického matematika a astronoma Johanna de Sacrobosco (Jana z Holywoodu, 12./13. století), Ptolemaïův *Almagest* v latinském překladu (nebyl součástí zkoušek), *Teorie planet* (*Theorica planetarum*; doposud nebyl potvrzen autor) nebo na optiku zaměřenou *Obecnou perspektivu* (*Perspectiva communis*) františkána Johna Peckhama (13. století).⁵⁶ Vysokou úroveň přírodní filozofie a astronomie v prostředí pražské univerzity potom dokládá zejména dílo Jenka Václavova z Prahy,⁵⁷ Křišťana z Prachatic⁵⁸ či Jana Ondřejova, řečeného Šindel.⁵⁹ Jako drobný příklad rukopisů, které uchovávají speciálně díla astronomicky zaměřená, uveďme rukopis Národní knihovny v Praze IV G 2 (z pol. 15. století), III C 2 (z 1. pol. 15. století) nebo VII E 9 (z 1. pol. 15. století).

Rozmanitost dílčích témat, která s teorií pohybu souvisela, je doložena také ve velkém množství rukopisů, které uchovávají texty spjaté s pražskou univerzitou. S ohledem na kvantitu pramenů jsme se zde rozhodli přinést jen drobnou ukázkou, a to přehled textů o pohybu, které jsou zachyceny v rukopisech, v nichž se dochovaly Husovy rekomendace. V rukopise Národní knihovny v Praze se signaturou VIII E 5, který obsahuje současně zápis rekomendace *Refulget virtute modestus* a *Proice omnia ista*, se na foliích 22r–22v nachází kvestie pařížského učence Petra z Alvernie (†1304) „Zda je pohyb druhem činnosti“ (Utrum motus sit de genere accionis). Je sestavena na základě aristotelských pojmů činnost (*actio*) a trpnost (*passio*). Celý rukopis je také důležitým dokladem velkého významu filozofie v univerzitním prostředí, protože obsahuje řadu aristotelských výroků a vyjádření o hodnotě filozofie a její nadřazenosti nad ostatními vědami (f. 14r–15v, 111r). Podobně filozoficky je zaměřen i další rukopis uchovávající mimo jiné dvě zmíněné rekomendace *Fulget virtute modestus* a *Proice omnia ista* – rukopis Národní knihovny v Praze se signaturou X C 3 (srov. zejména f. 132rb–132va).

54 Vilém Herold – Milan Mráz, „K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské,“ *Filosofický časopis* 24, 1976, s. 728.

55 Friedo Ricken, *Antická filozofie*, Olomouc 1999, s. 89.

56 Kavka, „Organisace studia,“ s. 312–313.

57 Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 260; Herold – Mráz, „K dialektice,“ s. 729.

58 Srov. Křišťan z Prachatic, *Stavba a užití astrolábu*, ed. P. Hadrava – A. Hadravová, Praha 2001.

59 Šmahel, *Alma mater Pragensis*, s. 260; Tříška, *Životopisný slovník*, s. 303.

V dalším rukopise Národní knihovny v Praze, X E 24 (f. 155v), je společně s rekomendací *Quere bonos mores* dochována odpověď na kvestii, kterou zadal v roce 1411 Jan Hus k vypracování Zdeňku z Labouně,⁶⁰ kterého při této příležitosti výstižně nazval Ptolemaiem.⁶¹ Položená otázka, kterou uvádíme níže, napovídá, že obsahem se soustředí na planetární pohyb (*motus planetarum*) a prvního nehybného hybatele (*primum mobile*). To jsou témata, která s sebou obvykle přinášela nejen zapojení Aristotelovy *Fyziky*, ale také již zmiňovaného spisu *O nebi* a dalších zdrojů. Ona otázka zněla: „Zda existuje pouze sedm planet, k jejichž pohybům se vztahují epicykly a excentrické dráhy, ve kterých mohou být planety stacionární (v zastávce) či retrográdní (ve zpětném pohybu), a zda může konjunkcí planet na nebi docházet k ovlivňování lidských osudů a životů a ke vzniku komet, hořících draků (meteorů), halových úkazů, duhy, jevů sub a asub (dalších meteorů) a hiatus a bochim (polárních září či zbarvení oblaků).“⁶² Ostatně tentýž Zdeněk řešil v roce 1417 na kvodlibetu Prokopa z Kladrubu kvestii: „Zda všechny akty lidí a zvířat získávají své působící počátky z pohybů a postavení hvězd, jejich obrátů a konjunkcí.“⁶³ V rukopise Národní knihovny X E 24, který obsahuje i řadu dalších kvestií z Husova kvodlibetu, potom najdeme ještě další dva texty týkající se pohybu. Pohybu nebeských těles se částečně věnuje kvestie, která byla pronesena při kvodlibetu Matěje z Knína roku 1409 neznámým autorem⁶⁴ (f. 226r–227v) a zní: „Zda nebeská tělesa svým světlem, pohybem a jakýmkoli jiným účinkem ovlivňují to, co je pod nebem.“⁶⁵ Pohybu místnímu se věnuje kvestie Martina Kunšova z Prahy (f. 361r–v), jehož jméno známe z rekomendace *Veniat cuculus*. S touto kvestií Martin vystoupil také v rámci Husova kvodlibetu v roce 1411 a zní: „Zda je každý místní pohyb věcí, která se odlišuje od pohybující se věci, a zda má sukcesivní existenci.“⁶⁶

60 Popis obsahu a seznam Zdeňkových pramenů: Barbora Kocánová, „Questio astronomicalis Zdeňka z Labouně,“ *Listy filologické* 139, 1–2, 2016, s. 123–165.

61 V Husově zadání kvestie z rukopisu knihovny Národního muzea V C 42 (f. 22r) (zadání vydal Bohumil Ryba in: *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, Turnhout 2006, reedice z r. 1948, s. 108); v rukopise X E 24 a v rukopise Národní knihovny ve Vídni 4673 (f. 156v), v nichž je zapsána Zdeňkova odpověď, tato úvodní poznámka chybí.

62 Kocánová, „Quaestio astronomicalis,“ s. 124. Latinské znění kvestie: „Utrum tantum septem sunt planete, ad quorum motum requiruntur epicycli et ecentrici, in quibus sunt stacionarii vel retrogradi, ex quorum coniuncione a facie celi contingit hominem limitari in fortuniiis et sua perido, et stellam comatam, ardentem draconem, halonem, yridem, sub, absub, hiatus et bochim generari.“

63 Milan Daňhel, „Zdeněk z Labouně,“ in: *Slovník českých filozofů*, ed. J. Gabriel a kol., Brno 1998, s. 646–647. Latinské znění kvestie: „Utrum omnes actus animales ac humani prima principia effectiva naturalia sumant ex motibus astrorum, revolucionum, coniuncionum, aspectu atque locis ipsorum.“

64 Kejř, „Quodlibetní questie,“ 79, 1, s. 63–64.

65 „Utrum corpora celestia suo lumine, motu et influentia cuiuslibet effectus sub celo existentis sint productiva.“

66 Milan Daňhel, „Martin Kunšův,“ in: *Slovník českých filozofů*, s. 371–372. Latinské znění kvestie: „Utrum omnis motus localis sit res distincta a mobili habens esse successivum.“

Aristotelská přírodní filozofie v dalších Husových dílech

Zbývá podat přehled toho, jaký druh výroků z aristotelské přírodní filozofie Jan Hus ještě ve svých dílech, zvláště v rekomendacích, cituje nebo parafrázuje. V rekomendacích se z aristotelských spisů o přírodní filozofii objevují už jen výroky ze spisů *O nebi*, *O duši* (*De anima*), *O živočišných* (*De animalibus*) a z Pseudo-Aristotelovy *Fyziognomie* (*Physiognomica*). Tyto výroky se nejčastěji týkají role protikladů. Právě takové Hus cituje v rekomendacích *Discens factus est sciens* a *Studuit agere*. První z nich pochází ze spisu *O nebi* a je v obou těchto rekomendacích: „Stojí-li protiklady vedle sebe, vyniknou jasněji.“⁶⁷ Další výrok, který může pocházet ze spisu *O nebi* i z *Fyziky*, už najdeme jen v rekomendaci *Discens factus est sciens* a poukazuje na původ protikladů: „...protiklady jsou utvořeny z téže látky.“⁶⁸ Tato rekomendace potom obsahuje ještě třetí výrok – o řádu protikladů, který však už pochází pro změnu ze spisu *O duši*: „...protiklady podléhají témuž řádu“⁶⁹, přičemž právě tento výrok najdeme i v Husově kvodlibetu.⁷⁰ Poslední výrok – o významu protikladů pro lidské vědění – je součástí rekomendace *Veniat cuculus*, avšak zde pochází z *Topik*: „...dobro se vždy pozná skrze svůj protiklad.“⁷¹

Ze spisu *O duši* dále najdeme v rekomendacích *Fulget virtute modestus* a *Proice omnia ista* parafrázované výroky o tom, že fyzický vzhled člověka odráží jeho vnitřní nastavení. V rekomendaci *Fulget virtute modestus* se hovoří přímo o krásných lidech: „O lidech krásných říkáme, že jsou i duševně správně ustrojeni;“⁷² v rekomendaci *Proice omnia ista* Hus spojuje dobrou povahu s útlou postavou: „...lidé útlého těla jsou i vnitřně dobře uzpůsobeni.“⁷³ Za zmínku stojí, že spis *O duši* je v jiných Husových dílech nejen zdrojem výroků o duši jako takové, ale i příležitostných výroků o pohybu. Tak je tomu zejména v komentáři k *Sentenciám* Petra Lombardského, kde najdeme výroky o duši, která je zdrojem pohybu těla, dále výroky z optiky (podobně jako v kvodlibetu), o pohybu sfér nebo volním pohybu (*motus voluntatis*).

Souvislostí fyzických proporcí a duševního charakteru se týkají také výroky z Pseudo-Aristotelova *Živočichopisu* (*Physiognomica*). V *Proice omnia ista* se dokonce

67 Aristoteles, *De caelo et mundo* II, č. 60, s. 164 (Bekker 287a). Latinské znění: „Contraria iuxta se posita magis elucescunt.“

68 Aristoteles, *Physica* IV, 2 (Bekker 217a), *De caelo et mundo* II (Bekker 286a); *Auctoritates Aristotelis* č. 135, s. 151; č. 51, s. 163. Latinské znění: „...contrariorum est eadem materia.“

69 „...similiter est eadem disciplina.“

70 *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, s. 27.

71 Aristoteles, *Topica* VI, 4 (Bekker 142a). Latinské znění: „...per oppositum congoscitur omne bonum.“

72 „Pulcros corpore aptos mente dicimus.“

73 Obojí srov. s *Auctoritates Aristotelis*, *De anima* II, č. 99, s. 182 (Bekker 421a). Latinské znění: „...molles carne bene aptos mente esse.“

setkáme s velmi detailním popisem tělesných rozměrů: „...velice pečlivě jej příroda vytvořila, zformovala jej v patřičných proporcích: je prostřední postavy, takže je ctnostným člověkem uprostřed lidí; má kulatou hlavu, aby mohl pojmout veškeré ctnosti; čelo má široké přiměřeně, aby jej příroda ukázala jako člověka nadaného, jak dosvědčuje Filosof.“⁷⁴ V *Instrue preceptis animum* Hus na *Živočíchopis* sice odkazuje, nicméně ve skutečnosti parafrázuje výrok ze spisu *O živočiších* (*De animalibus*), který vyzdvihuje všeobecně krásu člověka mezi ostatními živočichy: „...tím nejušlechtlejším a nejvyšším živočichem, a také nám nejlépe a nejdůvěrněji známým, je právě člověk“; „proto se nemůžeš u žádného živočicha setkat s krásnější podobou než u člověka, jak říká Filosof tamtéž.“⁷⁵

Mimo rekomendace Hus cituje z *Fyziky* a spisu *O nebi* také spíše příležitostně. Výroky tohoto druhu najdeme v jeho kvestiích, které svou podstatou k takovým tématům vybízejí. Citáty z *Fyziky* zapojuje do kvestie, která řeší tvar prvotní materie – „Zda první látka, která existuje jednou v jednom substanciálním tvaru a hned zase v jiném, je beztvář.“⁷⁶ V již zmiňovaném kvodlibetu z roku 1411 zase najdeme z *Fyziky* kusé výroky o vakuu,⁷⁷ o tzv. přirozené činnosti (*accio naturalis*),⁷⁸ již zmíněný výrok o tom, že čas je mírou pohybu,⁷⁹ a o cíli pohybu.⁸⁰ Ze spisu *O nebi* čerpá v tomto kvodlibetu výroky o protikladech, o stvoření smyslového světa a Boží vůli⁸¹ a ve slavné kvestii „Zda se od prvního jsoucna rozumového a neměnného, všemohoucího, vševědoucího odvíjí optimální rozložení univerza“⁸² cituje výroky

74 Srov. Pseudo-Aristoteles, *Physiognomica* 3 (Bekker 807a–808a), *Auctoritates Aristotelis*, De animalibus I, č. 9–11, s. 209 (Bekker 491b). Latinské znění: „... secundum debitam proporcionem vigilantissime eum produxit et disposuit. Nam stature medius, ut in medio virtuosus consisteret; capite rotundus, quo capacissimus omnium cirtutum existeret; fronte mediocriter lata, ut eum natura ingeniosum teste Philosopho ostenderet.“

75 *Auctoritates Aristotelis*, De animalibus I, č. 3, s. 209 (Bekker 491a). Latinské znění: „...apud nos notius et magis fixum animal est homo, unde non invenitur facies pulcior in animali quam in homine, ut dicit Philosophus ibidem.“

76 *Magistri Iohannis Hus Questiones*, ed. J. Kejř, Turnhout 2004, s. 159, 162, 166. Latinské znění kvestie: „Utrum materia prima, nunc sub una forma substantiali et nunc sub alia existens, sit informis.“

77 *Magistri Iohannis Hus Quodlibet*, s. 81: zmíněná kvestie Zdeňka z Labouně „Utrum tantum septem sunt planete...“

78 Tamtéž, s. 102: kvestie pro Zikmunda z Prahy „Utrum humani corporis, ut non capit...“

79 Tamtéž, s. 158: kvestie pro Václava Mírovce „Utrum mesure rerum, tempus...“

80 Tamtéž, s. 209: kvestie pro Mikuláše z Řečice „Utrum omnes actus humani...“

81 Tamtéž, s. 58: kvestie pro Štěpána z Pálče „Utrum Deus, qui creavit mundum...“; s. 87: kvestie pro Jakoubka ze Stříbra „Utrum potest summus princeps...“; s. 102: kvestie pro Zikmunda Pražského „Utrum humani corporis quod non capit...“; s. 151: kvestie pro Jeronýma Pražského „Utrum omne dependens sit...“

82 „Utrum a primo ente intellectivo et immutabili, omnipotenti, omniscienti dependeat optima dispositio universi.“

o vakuu.⁸³ Výroky z *Fyziky* a spisu *O nebi* najdeme zastoupeny opět i v Husově teologickém komentáři Lombardových *Sentencií*, kde využívá např. aristotelské vymezení čtyř příčin, z *Fyziky* cituje výroky o první látce⁸⁴ (*materia prima*) nebo o čase.⁸⁵ Ze spisu *O nebi* zde čerpá zejména výroky o hmotné povaze nebe,⁸⁶ o nutném zániku všeho stvořeného⁸⁷ nebo zachování elementů navzdory jejich míšení.⁸⁸

Závěr našeho přehledu o tom, jak s přírodněfilozofickými výroky pracovali středověcí mistři a studenti zejména na pražské univerzitě, zůstane otevřený, ale bude současně i optimistický z hlediska toho, co vše nám ještě může současná věda v blízké budoucnosti o tomto tématu ozřejmit. Ve vydaných rekomendacích dalších představitelů středověké pražské univerzity se sice přírodněfilozofická témata téměř nevyskytují, během sepisování této studie a procházení jednotlivých rukopisů jsme však zjistili, jak bohatý a hlavně neprobádaný rukopisný materiál k přírodněfilozofickým tématům probíraným na pražské univerzitě skýtají naše rukopisné knihovny. A nejde jen o dosud nevydané rukopisy rekomendací. Na naši pozornost čeká také celá řada nevydaných univerzitních komentářů sedmé knihy Aristotelovy *Fyziky*, jejichž studium umožní ještě lépe poznat vývoj nauky o pohybu na pražské univerzitě a porovnat jej s přístupem ostatních středověkých evropských univerzit.

83 Tamtéž, s. 26. Také tato kwestie se dochovala v již zmiňovaném rukopise Národní knihovny v Praze X E 24 (f. 265r).

84 Iohannes Hus, *Super IV Sententiarum*, s. 243.

85 Tamtéž, s. 158.

86 Tamtéž, s. 250.

87 Tamtéž, s. 276.

88 Tamtéž, s. 255.